

Marek Tracz-Tryniecki*

**Batawczyka z Sarmatą rozważania o formie
ojczystej Rzeczypospolitej, czyli o wpływie
Liber de Antiquitate Reipublicae Batavicae
na *Polonia Defensa contra loanem Baclaium*¹**

**The Considerations of the Batavian and the Sarmatian
on the Form of Their Native Republics or the Influnence
of *Liber de Antiquitate Reipublicae Batavicae*
on *Polonia Defensa contra loanem Baclaium***

Słowa kluczowe: republikanizm, monarchia, princeps, Republika Zjednoczonych Prowincji, Rzeczpospolita Obojga Narodów

Key words: republicanism, monarchy, princeps, Dutch Republic, Polish-Lithuanian Commonwealth

Abstrakt: Artykuł prowadzi analizę porównawczą dwóch pism o republikańskim charakterze *Liber de Antiquitate Reipublicae Batavicae* autorstwa Hugo Grocjusza i *Polonia Defensa contra loanem Baclaium* Łukasza Opalińskiego młodszego. Znany jest fakt, że pisząc *Polonia Defensa* Opaliński znał pracę Grocjusza. Porównanie obejmuje cele obu prac, stosunek ich autorów do wolności, ustroju politycznego oraz znaczenia dawności tego ustroju. Szczególną uwagę zwrócono na kwestię suwerenności, która dzieli obu myślicieli. Jednocześnie wskazano na łączącą ich republikańską koncepcję princepsa.

Abstract: This article provides a comparative analysis of two republican works: Hugo Grotius's *Liber de Antiquitate Reipublicae Batavicae* and Łukasz Opaliński the Younger's *Polonia Defensa contra loanem Baclaium*. It is well known that Opaliński was familiar with Grotius's work when preparing *Polonia Defensa*. The comparison focuses on the aims of both works, their authors' attitudes towards freedom, the form of government, and

* ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7622-8381>; dr hab., Uniwersytet Łódzki. E-mail: mtracz@wpia.uni.lodz.pl.

¹ Publikacja dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” nr projektu NPRH/F/SN/0004/2024/13, kwota dofinansowania: 2 028 374,88 zł. Całkowita wartość projektu: 2 028 374,88 zł.

the significance of the antiquity of these governments. Attention is paid to the question of sovereignty which divides both thinkers. At the same time, the republican concept of the princes, which is shared by both authors, is highlighted.

Wprowadzenie

Ostatnie badania nad wpływem, jaki na model kontraktualnej monarchii absolutnej Łukasza Opalińskiego, przedstawiony w jego traktacie *De officiis*, wywarły idee zawarte w *De iure belli ac pacis* Hugo Grocjusza zachęcają do postawienia pytania, czy oddziaływanie Holendra na Łódzica nie dotyczyło także innych dzieł i koncepcji, co odnosi się także do tradycji republikańskiej². O znanych lub potencjalnych punktach styku marszałka nadwornego z twórczością a być może i samą osobą Grocjusza pisano już wcześniej³. Między innymi katalog słynnej biblioteki Opalińskiego wskazuje na obecność w niej kilku książek holenderskiego uczonego⁴. Zbadanie omawianego wpływu komplikuje bardzo rzadkie jego ujawniania przez Łódzica, co zapewne było pochodną zjawiska niechętnego przyznawania się ówczesnych pisarzy katolickich do powoływania się na protestanckich autorów⁵. Tym bardziej zatem warto przyjrzeć się dziełom Grocjusza, które Opaliński zdecydował się wprost przytoczyć, podając ich tytuł i autorstwo. Dotychczas ustalono, że czyni to tylko raz w *Rozmowie plebana z ziemianinem* w odniesieniu do *Liber de antiquitate Reipublicae Batavicae*⁶.

² Zob. M. Tracz-Tryniecki, *Jak imć pan marszałek nadworny koronny absolutyzm kontraktualny koncytował, czyli o wpływie De iure belli ac pacis Grocjusza na De officiis Opalińskiego*, «Myśl Polityczna/Political Thought» 2025, nr 2 (24), s. 77–106. W zakresie kształtowania konstrukcji ustrojowych Opalińskiego wpływ Grocjusza należałoby uznać za istotniejszy nawet od dobrze rozpoznanego w literaturze wpływu Lipsjusza. Por.: M.O. Pryślak, *Państwo w filozofii politycznej Łukasza Opalińskiego*, Kraków 2000; A. Sulima-Kamiński, *Historia Rzeczypospolitej Wielu Narodów 1505–1795. Obywatele, ich państwa, społeczeństwo, kultura*, Lublin 2000, s. 91.

³ Por. Cf. M. Tracz-Tryniecki, *Jak imć pan marszałek...*, s. 78–85.

⁴ W bibliotece Opalińskiego stwierdzono pięć prac Grocjusza dotyczących kwestii teologicznych i jedną stanowiącą polemikę wobec jego idei. Ponadto Kamila Szuster uważa, że w zbiorach Opalińskiego znajdowała się też praca: *Liber de antiquitate Reipublicae Batavicae* oraz być może *De iure belli ac pacis*. Badaczka nie odnalazła żadnego z egzemplarzy wymienionych wyżej dzieł w bibliotekach w czasach jej współczesnych. Por. K. Schuster, *Biblioteka Łukasza Opalińskiego marszałka nadwornego koronnego (1612–1662)*, Wrocław 1972, s. 114, 115, 120–121, 124–125, 157.

⁵ Przykładowo A.M. Fredro zacytował Francisa Bacona w swych *Scriptorum* bez podawania nazwiska autora. Zob. A.M. Fredro, *Scriptorum, seu Togae et belli notationum fragmenta / Fragmenty pism, czyli Uwagi o wojnie i pokój*, tłum. B. Bednarek, J. Marszałek, oprac. M. Tracz-Tryniecki, Warszawa 2014, s. 607, 824.

⁶ Zob. [Ł. Opaliński] *Rozmowa plebana z ziemianinem albo dyskurs o postanowieniu teraźniejszym Rzeczypospolitej i o sposobie zawierania sejmów*, 1641 bm., bp. [dalej jako

Niniejszy artykuł zamierza poddać analizie porównawczej dwie prace o wyraźnie republikańskim charakterze, które wyszły spod pióra Opalińskiego i Grocjusza – *Polona Defensia* [dalej PD] oraz wspomnianą *Liber de antiquitate Reipublicae Batavicae* [dalej DA]⁷. O tym doborze decydują dwa aspekty: po pierwsze pokrewieństwo doktrynalne obu pism, a po drugie fakt, że Opaliński pisząc PD znał już przynajmniej od siedmiu lat DA, czyli od czasu powstania *Rozmowy*. Choć dotychczas nie stwierdzono cytowania DA w PD, to wyraźnym śladem wpływu jest obecne w obu pracach odniesienie do postaci bawarskiego wodza Juliusza Cywiliusa wedle opisu przedstawionego przez Tacytą⁸. W obu pracach mowa Cywiliusa zostaje przywołana w doktrynalnej konfrontacji ustroju monarchicznego i republikańskiego. Grocjusz czyni to w następujący sposób:

*Quibus locis libertas quid significet, opposita regni, proprie nimirum dicti, voce declaratur: ut et initio Annalium: 'Urbem Romam a principio reges habuere. Libertatem et Consulatum L. Brutus instituit.' Atque ut hæc Germanis comminia, ita ad Batavos quoque specialiter pertinuisse Civilis Batavus ostendit, in ea oratione qua Gallos ad libertatem hortatur: quippe cum servire iubet Syriam, Asiamque et suetum regibus Orientem, satis ostendit ut Orientis populos regno addictos, ita Batavos ab eo imperii genere natura alienos fuisse.*⁹

Opaliński odwołuje się do postaci Cywiliusa i jego mowy również w podobnym kontekście:

Alioqui Asiatica tantum, regna ista fuere, olim et nunc, indefinitae, et nullis legibus circumscriptæ, potestatis. Europæis vero populis, ἀνομο δειπνοτία [lex dominatio], invisa semper, et ægre tolerata. Servirent itaque Syria Asiaque, et suetus Regibus Oriens: (dicebat olim, apud Tacitum, magnanimus ille, et vere Civilis.) at nos servitium

Rozmowa] Cytat w wypowiedzi Ziemiańska podczas drugiego dnia rozmowy. Podano adres: „Grotius de Rep. Batavor.”. Nazwisko autora umieszczono w nawiasie, gdyż dzieło ukazało się anonimowo.

⁷ PD uznawane jest przez część polskiej literatury nieomal za apologię wolnościowego obywatelskiego republikańskiego ustroju Rzeczypospolitej. Por.: W. Bernacki, *Myśl polityczna I Rzeczypospolitej*, Kraków 2011, s. 205–206; Z. Ogonowski, *Łukasz Opaliński (1612–1662)*, [w:] Z. Ogonowski (oprac.), *700 lat myśli polskiej. Filozofia i myśl społeczna XVII wieku*, cz. 1, Warszawa 1979, s. 185–186; A. Sulima-Kamiński, *Historia...*, s. 90, 104. O wpływie DA na holenderski republikanizm. Por. S.M. van Gelderen, *The Low Countries*, [w:] H.A. Lloyd, G. Burgess, S. Hodson (red.), *European Political Thought 1450–1700. Religion, Law and Philosophy*, New Heaven, London 2007, s. 403–406.

⁸ Zob. Tacyt, *Dzieje*, rozdz. IV, [w:] Tacyt, *Dzieła*, t. II, tłum. S. Hammer, Warszawa 1957, s. 188–192.

⁹ H. Grotius, *The Antiquity of the Batavian Republic*, ed. and trans. Jan Waszink i in., Assen 2000, s. 58 cap. 2 [dalej DA]. Z racji tego, że nie jest znane z jakiego wydania DA korzystał Opaliński do przeprowadzenia analizy wykorzystałem znakomitą edycję krytyczną Jana Waszinką zawierającą skolacjonowany oryginalny tekst łaciński wydań z 1610, 1617, 1630 i 1633 wraz z angielskim przekładem.

*pati non possumus, possumus vero Principatum, et Reges, qui non dominationem, et servos, sed rectorem, et cives cogitarent. Et nonne merito hanc imperii formam elegimus?*¹⁰

Do znaczenia doktrynalnego przytoczonych fragmentów oraz postaci Cywilisa jeszcze wrócimy w toku analizy.

Podobieństwa

Co zatem łączy obie prace? Po pierwsze, obaj autorzy w poszczególnych swych dziełach wyrażali różne preferencje doktrynalne, co do dziś budzi spory w ocenie ich całościowych poglądów politycznych. Co więcej, pod koniec swej twórczości zasadniczo odcinali się od idei głoszonych w obu analizowanych pracach. Grocjusz w liście do brata odrzucił zawartość *DA* jako plód młodzieńczego entuzjazmu¹¹. Opaliński zaś dekadę po ukazaniu się *PD* wydał swoje jednoznacznie promonarchistyczne *De officiis*¹².

¹⁰ [Ł. Opaliński] *Polonia Defensa contra Joannem Barclaium, ubi occasione ista, de Regno Genteque Polona multa narrantur, hactenus litteris non tradita*, Gdańsk 1648, s. 99–100 [dalej *PD*]. Polskie tłumaczenie w Kazimierza Tyszkowskiego poprawione przez Rudolfa Niemca: „Takimi państwami były gdzie indziej tylko azjatyckie, teraz i dawniej o władzy nie określonej ani nie ograniczonej żadnymi prawami. U ludów zaś Europy desptym depcący prawa zawsze był znienawidzony i znoszony niechętnie. Niech przeto służą Syria z Azją i Wschód do królów przywykły (mówił niegdyś u Tacyta ów wielkoduszny prawdziwy obywatel, Civilis) a my nie możemy znosić niewoli, możemy natomiast uznawać pryncypat i królów, którzy nie myśleliby o tyranii i niewolnikach, lecz o roli kierownika i obywatelach. I czyż niesłusznie obraliśmy tę formę rządu?”. Ł. Opaliński, *Obrona Polski*, [w:] Ł. Opaliński, *Wybór pism*, oprac. S. Grzeszczuk, Wrocław 1959, s. 202–203 [dalej *PD*1959]. W analizie jako wiodący oczywiście traktuję oryginalny tekst łaciński, nie zawsze dzieląc wybory translatorskie duetu Tyszkowski – Niemiec zwłaszcza w kwestiach doktrynalnych. Pragnę jednak zaznaczyć, że zdecydowanie rewizja i korekta przekładu Tyszkowskiego z 1921 r. dokonana przez Niemca w wielu miejscach istotnie poprawiła to pierwotne tłumaczenie. Przykładem tego chociażby cytowany fragment, w którym Tyszkowski nie rozpoznał postaci Cywilisa: „Gdzie indziej były tylko azjatyckie państwa, teraz i dawniej o władzy nie określonej, ani nie ograniczonej żadnymi prawami. Ludy europejskie zawsze nienawidziły i znosiły z trudnością bezprawny despotyzm. ‘Niech przeto służą Syria z Azją i Wschód do królów przywykły’ (mówił niegdyś u Tacyta) ów wielkoduszny prawdziwy obywatel) a my nie możemy znosić niewoli, możemy natomiast uznawać pryncypat i królów, ‘którzyby nie myśleli o panowaniu nad niewolnikami, lecz starali się tylko kierować obywatelami’. I czyż niesłusznie obraliśmy tę formę rządu?”. Ł. Opaliński, *Obrona Polski*, oprac. K. Tyszkowski, Lwów 1921, s. 61 [dalej *PD*1921].

¹¹ Por. J. Waszink, *Introduction*, [w:] *DA*, s. 24.

¹² Por. M. Tracz-Trynieski, *Wstęp*, [w:] Ł. Opaliński, *De officiis libri tres/O powinnościach księgi trzy*, tłum. A. Maciejewska, red. M. Tracz-Trynieski, Warszawa 2023, s. 105–116.

Po drugie, zarówno *DA* jak i *PD* powstały w odpowiedzi na zapotrzebowanie wynikające z racji stanu odpowiednio Republiki Zjednoczonych Prowincji¹³ i Rzeczypospolitej. Można nawet przyjąć, że zostały one niejako ich autorom zlecone. Oba dzieła miały podobny cel, którym było budowanie reputacji ojczyzn ich twórców zagranicą¹⁴. Starały się przy tym przybliżyć obcemu czytelnikowi specyfikę instytucjonalną tych państw¹⁵. Oba broniły bowiem państw o ustrojach odmiennym od dominującego w większości Europy¹⁶. Ponadto *DA* uzasadniała detronizację Filipa II przez Stany Generalne 1581 r. oraz szerzej legitymizowała rządy Stanów i niepodległość Republiki Zjednoczonych Prowincji na arenie międzynarodowej¹⁷. Grocjusz otrzymał za *DA* wynagrodzenie od Stanów, którym swą pracę zadedykował¹⁸. Z kolei *PD* wpisywała się w szerszy projekt wydawniczy gdańskiej bibliopoli Forsterów wspieranej przez warszawski dwór Wazów, służący budowaniu prestiżu Rzeczypospolitej za granicą¹⁹. Zatem w obu przypadkach autorzy, będący bez wątpienia znakomitymi umysłami swej epoki, mogli przygotować argumentację, której nie musieli sami w pełni podzielać.

Natomiast omawiane prace posiadają odmienną kompozycję. Grocjusz prowadzi w *DA* spójny wywód, którego osią jest opis i prześledzenie transmisji starożytnego ustroju politycznego Batawów aż do czasów początków rozejmu dwunastoletniego, czyli do 1609 r.²⁰ Natomiast *PD* stanowi rozbudową odpowiedź na dość krótki tekst poświęcony Polsce zawarty w popularnej w epoce książce *Icon animorum* autorstwa Jana Barclay'a. Opaliński tekst Szkota dzieli na poszczególne kwestie i udziela na nie często rozbudowanych odpowiedzi, co sprawia, że *PD* przypomina zbiór minitraktatów²¹, z których kilka dotyczy

¹³ Sam Opaliński na oznaczenie Republiki Zjednoczonych Prowincji czy też na północne Niderlandy używał nazwy "*Hollandia*". Zob. *PD*, s. 44. Szerzej o kwestii nazewnictwa por. J. Balicki, M. Bogucka, *Historia Holandii*, Wrocław 1989, s. 9.

¹⁴ Por. J. Waszink, *Introduction...*, s. 12, 17; S. Grzeszczuk, *Wstęp*, [w:] Ł. Opaliński, *Wybór...*, s. lxxx.

¹⁵ Zob. *DA*, s. 108–115 cap. 7, *PD*, s. 65–70.

¹⁶ Opaliński tę świadomość polskiej odmienności wyraził następująco: „Quam dispar autem aliarum nationum πολιτευμα [tractatio Reipublicae]?” *PD*, s. 67.

¹⁷ Por. J. Waszink, *Introduction...*, s. 3, 6, 8, 13, 28.

¹⁸ Por. tamże, s. 6.

¹⁹ Por.: A. Jędrzejowska, M. Pelczarowa, *Polskie piśmiennictwo w gdańskich oficynach drukarskich (XVI–XVIII w.) (Wybrane zagadnienia)*, [w:] G. Labuda, S. Hoszowski (red.), *Szkice z dziejów Pomorza. Pomorze nowożytne*, Warszawa 1959, s. 124–125; T. Sulerzyska, oprac. J. Talbierska, *Księgarnia Forsterów – „Bibliopolium Forsterianum” 1617–1668*, «Rocznik Historii Sztuki» 2002 t. XXVII, s. 163, 166.

²⁰ Por. J. Balicki, M. Bogucka, *Historia...*, s. 144.

²¹ Jak zauważa Kazimierz Tyszkowski: „układ polemiczny powoduje brak myśli przewodniej w konstrukcji rozprawy”. K. Tyszkowski, *Łukasz Opaliński i jego „Obrona Polski”*, [w:] *PD*1921, s. xxx.

kwestii polityczno-prawno-ustrojowych. Pomimo tej różnicy kompozycyjnej przekaz doktrynalny obu prac jest wystarczająco czytelny, by umożliwić dokonanie wspomnianego porównania.

Po trzecie, podobnie *DA* jak i *PD* odwołują się silnie do argumentacji historycznej zarówno, gdy idzie o wykazanie: starożytnego pochodzenia obu narodów – holenderskiego od Batawów i polskiego od Słowian, jak i ciągłości ich ustroju. Owe starożytne pochodzenie miało podnieść rangę obu ludów, rozbudzić samoidentyfikację współczesnych i wpoić im wartości przypisywane dawnym antenatom. Należy zauważyć, że było to zdecydowanie silniejsze w przypadku Grocjusza, który ukazywał Holendrom obraz dawnej batawskiej odwagi, wolności i wierności²². Opaliński natomiast dość obszernie porusza kwestie pochodzenia Słowian, aby oddzielić ich od Scytów, z którymi mieszał ich Barclay²³. Holenderski uczony starał się przy tym ukazać, że od czasów Batawów organizmy polityczne na terenie Zjednoczonych Prowincji nie były zależne od zewnętrznych potęg, w tym od cesarstwa rzymskiego i później niemieckiego²⁴. Natomiast Łodziec sprzeciwiał się niemieckim twierdzeniom co do germańskiego pochodzenia ludów zamieszkujących ziemie polskie²⁵. W obu przypadkach widać przejawy stałego utrapienia narodów skazanych przez los na sąsiedztwo z Niemcami.

Z ujęciem historycznym łączy się podkreślenie znaczenia dawności jako cechy, która istotnie wzmacnia legitymizację ustroju²⁶. Stąd obaj myśliciele starają się wykazać ciągłość ustrojów ich ojczyzn. Trwałość jest bowiem cechą świadczącą o tym, że ustrój się sprawdza, co dobrze oddaje Grocjusz: „Certissimum enim argumentum imperii bene constiuti est diuturnitas”²⁷. Stąd holenderski uczony wykazuje poprzez całe *DA*, że batawski ustrój zachował się w organizmach państwowych na terenie północnych Niderlandów w Śre-

²² *DA* miała zainspirować Holendrów do identyfikowania się z Batawami. Por.: Cf. J. Waszink, *Introduction...*, s. 7, 18; S.M. van Gelderen, *The Law...*, s. 403–405.

²³ Notabene Sarmatów zaliczał do ludu pochodzącego z tego samego plemienia co Słowianie. Polacy należeli do Słowian. Por. *PD*, s. 23–25. Stąd Opaliński uważałby się za Polaka, ale nie za Sarmatę. Z drugiej strony, Łodziec z dumą przytacza Lipsjusza, który Polaków określa jako Sarmatów. Zob. *PD*, s. 75.

²⁴ Por. J. Waszink, *Introduction*, s. 8. Choć w *PD* wątek Polski, która nie była zhołdowana przez Rzymian czy Niemców się nie pojawia, to stanowił on jednak stały temat polskiej myśli politycznej XVII wieku. Por. T. Tulejski, *Wstęp. Jan Sachs – plebeius defensor rei publicae*, [w:] J. Sachs, *De scopo Reipublicae Polonicae/ O celu Rzeczypospolitej Polskiej*, tłum. I. Krawczyk, J. Marszałek, oprac. T. Tulejski, Warszawa 2024, s. 23–27.

²⁵ Zob. *PD*, s. 17.

²⁶ Por. J. Waszink, *Introduction...*, s. 7. O znaczeniu argumentu „dawności” w myśli politycznej I Rzeczypospolitej szerzej: A. Grześkowiak-Krwawicz, *Dyskurs polityczny Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Pojęcia i idee*, Toruń 2018, s. 337–376.

²⁷ *DA*, s. 50 *Dedicatio*.

dniowieczu i we współczesnych mu czasach w Republice Zjednoczonych Prowincji²⁸. Natomiast Opaliński odnośnie do ciągłości ustroju polskiego powołuje się na pracę *Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et republica regni Polonici libri duo* Marcina Kromera²⁹. Co ciekawe, czyni to, choć wcześniej w pisanej po polsku *Rozmowie* wskazywał w oparciu o tegoż Kromera, że ustrój Polski uległ zmianie w stosunku do swych początków³⁰. Częściowym wyjaśnieniem tej zmiany jest instrumentalne potraktowanie przez Łodzica historii, które notabene stosował również Grocjusz w *DA* i to na znacznie większą skalę³¹. Całkiem możliwe jest jednak, że marszałek w *PD* przyjął odmienną interpretację tekstu Kromera w oparciu o jego warstwę terminologiczną, o czym w dalszym ciągu wywodu.

Nacisk na dawność powoduje, że obaj autorzy opowiadają się przeciw zmianie ustroju i wskazują na zalety jego zachowania. Grocjusz pisze zatem znamiennie o postawie dobrego obywatela: „boni esse civis praesentem reipublicae statum tueri, eumque mutatum nolle”³². Zaś całą *DA* zamyka pochwałą stałości praw ustrojowych:

*id maxime de illis legibus verum est, quibus summa imperii continetur, melius esse non optimis uti, quam receptas mutare: cum legibus itidem ut plantis ad figendas radices longo temporis spatio opus sit, quod si crebro transferas, vis atque robur omne evanescat.*³³

Charakterystyczne, że fragment z tego passusu zacytował Opaliński w *Rozmowie*.

W obu pismach na czele wartości cenionych przez Holendrów i Polaków postanowiono wolność, którą uznano wręcz za element stanowiący od czasów najdawniejszych o ich tożsamości narodowej³⁴. Co ciekawe, obaj myśliciele uważają, że wolności sprzyjają cechy różniące oba kraje pod względem społeczno-gospodarczym. Holender wskazywał na pozytywny wpływ życia w mia-

²⁸ Por. *DA*, s. 56, 62, 64 cap. II. Por. J. Waszink, *Introduction...*, s. 3, 4, 13.

²⁹ Zob. *PD*, s. 93. Polska jako „unius principatum semper”. Por.: M. Kromer, *Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et republica regni Polonici libri duo*, Kolonia 1578, s. 94; M. Kromer, *Polska, czyli o położeniu, ludności, obyczajach, urządach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego księgi dwie*, Olsztyn 1977, s. 91.

³⁰ *Rozmowa*, s. „bp”.

³¹ Grocjusza m.in. omija dokumenty przeczące przyjętym tezom, czyli te, które wskazują na istnienie władzy królewskiej i zależności od zewnętrznych potęg organizmów państwowych na terytorium Niderlandów Północnych. Por. J. Waszink, *Introduction...*, s. 20–21, 22–23.

³² *DA*, s. 48, 50, *Dedicatio*.

³³ *DA*, s. 114 cap. 7.

³⁴ Zob. *PD*, s. 91–92; *DA*, s. 48, *Dedicatio*, s. 74, 76 cap. 3. Por. J. Waszink, *Introduction...*, s. 12, 18.

stach, wymuszający powstanie urzędów komunalnych, podczas gdy Opaliński chwalił korzystne oddziaływanie spokojnego życia ziemiańskiego. W istocie bowiem pierwszy wysuwa na pierwszy plan stany i elity miejskie, a drugi kładzie silny akcent na żywioł obywatelski. Obaj natomiast podobnie wskazują w kontekście wolności na znaczenie przywilejów średniowiecznych. Grocjusz pisze obszernie o przywilejach Stanów, wymienia je szczegółowo³⁵, określając je wręcz jako: „*fundamenta veteris reipublicae*”³⁶. Można jako zasadne przyjąć, że traktuje te przywileje jako istotny element składowy holenderskiej starożytnej konstytucji (*ancient constitution*), koncepcji rozwijanej intensywnie w drugiej połowie XVI wieku w okresie wojny o niepodległość³⁷. Opaliński zaś podkreśla znaczenie przywileju *neminem captivabimus nisi iure victum*³⁸. Przywołuje również Macieja Sarbiewskiego, który wskazuje, że polska wolność została nabyta krwią przodków³⁹ – krwią, za którą królowie w XV wieku płacili przywilejami. Obaj mają świadomość, że zachowanie wolności zależy od całościowej republikańskiej formy państwa, której przeciwieństwem jest monarchia istotowo połączona z niewolą⁴⁰. Tę myśl wyraża zwłaszcza przytoczony na początku artykułu fragment mowy Cywilisa⁴¹. Sam zaś pojawienie się Civilisa – wodza zakończonego porażką powstania przeciw Rzymowi w okręgach nadreńskich w latach 69–70 n.e., o ile jest oczywiste w batawskiej narracji, to w przypadku Opalińskiego świadczy najpewniej o wpływie lektury DA.

³⁵ Zob. DA, s. 88 cap. 5. Por. Cf. J. Waszink, *Introduction...*, s. 8, 15. Waszink słusznie zauważa zjawisko, które notabene występuje także w przypadku polskich pisarzy odnoszących się do „dawnych” przywilejów: „Grotius suggest that these conditions have always been the laws regarding the exercise of power, while the Great Privilege dates back only to 1477”. Tamże, s. 19.

³⁶ Waszink proponuje tłumaczenie „*fundamenta veteris reipublicae*” jako: “foundations of the old constitution” DA s. 88–89 cap. 5. O ile odwołanie się przez Waszinka do koncepcja *ancient constitution* w stosunku do dawnych praw i przywilejów Stanów jest moim zdaniem zasadne, to samo tłumaczenie uważam jednak za nadmierną interpretację terminu *respublica*. Por. J. Waszink, *Introduction...*, s. 16. Waszink idzie też dalej, bowiem traktuje przywileje jako naturalne prawa, a nie prawa nadane przez księcia (por. tamże, s. 17), co jednak wydaje się mniej trafne, bowiem nie uwzględnia Grocjuszowej koncepcji specyficznego charakteru narodu.

³⁷ Por.: S.M. van Gelderen, *The Law...*, s. 386–389; R. Szmytka, *Lecz jako tyran zostanie opuszczony. Niderlandzka myśl polityczna w drugiej połowie XVI wieku*, Kraków 2014, s. 216–220, 249–251, 261–263, 274.

³⁸ Zob. PD, s. 109.

³⁹ Zob. PD, s. 92.

⁴⁰ Wolne narody zdaniem Grocjusza nie żyły w monarchii, ale w ustrojach, w których władca podlegał prawu i był ograniczony prawami stanów. Zob. DA, s. 94 cap. 5.

⁴¹ Por. DA, s. 58 cap. 2; PD, s. 99–100.

Różnice

W jakich obszarach natomiast autorzy się różnią? Tutaj kluczowe znaczenie ma ich odmienne podejście do najlepszego modelu ustroju republikańskiego. Grocjusz przedstawia go następująco: „Quod si ad hoc optimatum imperium ex ordinibus compositum legitimus accedat principatus, ea vero respublica optime videri debet et delicta esse et temperata”⁴². Mamy zatem do czynienia z ustrojem arystokratycznym z dodanym elementem jedynowładztwa – pryncypatu⁴³. Grocjusz określa go jako: „*respublica optimatum*”⁴⁴, czy „*optimatis imperium*”⁴⁵. Podaje przy tym klasyczne jego uzasadnienie odwołujące się do środka między pozostałymi skrajnymi formami prostymi: „inter regnum et multitudinis imperium”⁴⁶. Nie mamy natomiast w argumentacji Holendra do czynienia z ustrojem mieszanym, uznawanym za cechę charakterystyczną republikanizmu⁴⁷. Należy však zauważyć, że Grocjusz stara się mimo wszystko wykazać, że przedstawiony przez niego ustrój arystokratyczny zawiera też elementy najlepszych cech jedynowładztwa i rządów ludu⁴⁸. Omawiamy ustrój mieli już mieć Batawowie i przetrwał on nieomal nieprzerwanie do czasów Republiki Zjednoczonych Prowincji⁴⁹. Natomiast Opaliński jako najlepszy model przedstawia ustrój zmieszany z trzech form prosty:

*Unde puto mixtam esse formam, et laudabili prorsus temperamento, Principatum legibus devinctum, populi ac magistratuum auctoritate, ne in tyrannidem abeat, libratum. Praesertim cum inermem aculeo constet supremam hanc potestatem esse; ut benevolentia, nempe, potius civium (quod Principum est) quam metu (quod Tyrannicum) sit tuta ac secunda.*⁵⁰

Co ciekawe, czyni powyższą uwagę w konkluzji opisu organizacji życia pszczół, których „państwo” określa jako: „regnum, an respublica”⁵¹. Zacyto-

⁴² DA, s. 54 cap. 1.

⁴³ Por. J. Waszink, *Introduction...*, s. 7, 12.

⁴⁴ DA, s. 51 cap. 1.

⁴⁵ DA, s. 48 Dedicatio.

⁴⁶ DA, s. 54 cap. 1.

⁴⁷ Stąd Waszink słusznie unika terminu *mixed constitution*, rozumianego jako połączenia trzech form prostych, na określenie ustroju Batawów i Holendrów opisanego przez Grocjusza. Por.: J. Waszink, *Introduction...*, s. 7; D. Pietrzyk-Reeves, *Ład Rzeczypospolitej. Polska myśl polityczna XVI wieku a klasyczna tradycja republikańska*, Kraków 2012, s. 60–71.

⁴⁸ Zob. DA, s. 54 cap. 1: „Quandoquidem vero regnum praecipue maiestate, populi autem imperium aequali libertate commendatur: maiestatem quidem principatu assequitur: aequalitatis autem quantum satis est, praestat, cum cuivis e quovis ordine per virtutem ad summos honores imperii numit viam.”

⁴⁹ Zob. DA, s. 56–67 cap. 2; J. Waszink, *Introduction...*, s. 3, 4, 13, 16.

⁵⁰ PD, s. 41.

⁵¹ Zob. PD, s. 40.

wany powyżej opis optymalnego ustroju wpisuje się zatem w republikański kanon. Opaliński pomija natomiast w tej pracy to, o czym wcześniej napisał w *Rozmowie* – mianowicie, że ustrój mieszany nie istniał w Polsce od początku, lecz powstał w drodze historycznego rozwoju jako odejście od monarchii⁵².

Różnica preferowanych modeli ustrojowych jest zatem istotna. Można wskazać kilka przyczyn tego stanu rzeczy. Jak już wspomnieliśmy, obaj bronią i uzasadniają ustroje swoich własnych ojczyzn, które z tej przyczyny przedstawiają jako najlepsze. W przypadku Holandii są nimi rządy Stanów wraz z instytucją Stadholdera, a w przypadku Rzeczypospolitej mamy do czynienia z królestwem, którego mieszany ustrój znajduje odzwierciedlenie w strukturze Sejmu z królem, senatem złożonym z najwyższych urzędników i stanem rycerskim, który przeważnie był reprezentowany w izbie poselskiej.

Istnieje jednak także doktrynalne wyjaśnienie tej różnicy w preferencjach ustrojowych obu autorów. Grocjusz konstruuje bowiem swój model w oparciu o koncepcję suwerenności Bodina⁵³. Ten zaś, jak wiadomo, nie uznawał ustroju mieszanego, lecz formy proste⁵⁴. Suwerenności nie można było bowiem wedle francuskiego prawnika dzielić. Kwestia ustalenia podmiotu dzierżącego władzę suwerenną determinuje całą istotę ustroju, którą holenderski uczony określa jako: „*fundamentum reipublicae*”⁵⁵. W Republice Zjednoczonych Prowincji władza suwerenna przynależy Stanom. Co więcej, Grocjusz uznaje, że suwerenność przynależy Stanom jako ciału przedstawicielskiemu a nie całemu narodowi⁵⁶. Stąd nazywa ten ustrój również jako: „*Ordinum aut Statuum regimen*”⁵⁷.

Inaczej kwestia stosunku do suwerenności wygląda w przypadku Opalińskiego. Znał on koncepcję Bodina i posługiwał się też terminologią właściwą do określenia władzy suwerennej⁵⁸. Marszałek nadworny jednak przede wszyst-

⁵² Por. *Rozmowa*, bp. Zwłaszcza wypowiedź Plabana z pierwszego dnia rozmowy.

⁵³ Por. J. Waszink, *Introduction...*, s. 3, 7. Grocjusz na określenie władzy suwerennej używa terminów: „*maiestats*” DA, s. 48 *Dedicatio*, „*summa potestas*” DA, s. 50 *Dedicatio*, s. 64 cap. II, „*suprema potestas*” DA, s. 54 cap. 1.

⁵⁴ Zob. J. Bodin, *Sześć ksiąg o Rzeczypospolitej*, Warszawa 1958, ks. II rozdz. 1, s. 227–254; J. Waszink, *Introduction...*, s. 15.

⁵⁵ DA s. 48 *Dedicatio*.

⁵⁶ Grocjusz wskazuje, że suwerenność w odróżnieniu od republiki weneckiej nie przysługuje arystokracji w całości, ale stanom „*apud corporum nomine*” DA s. 52 cap. 1. Por. J. Waszink, *Introduction...*, s. 8, 14.

⁵⁷ DA, s. 54 cap. 1.

⁵⁸ Opaliński posługuje się w kontekście odpowiadającym władzy suwerennej terminami: „*suprema potestas*” PD, s. 41, 68, 83, „*summa potestas*” PD, s. 94, 98–99, „*maiestas*” PD, s. 68, pisząc tak w kontekście władzy polskiego króla. Choć nie wiemy, czy Opaliński czytał *Sześć ksiąg o Rzeczypospolitej*, ani tym bardziej, w której wersji językowej, to w jego księgozbiórze znajdujemy łacińskie streszczenie tego traktatu autorstwa Ioannesa Angelusa Werdenhagena. W zbiorach Biblioteki Czartoryskich zachował się egzemplarz pracy Werdenhagena: sygn. 53957/I.

kim starał się obronić ustrój mieszany państwa polsko-litewskiego. Stąd Łódzic posłużył się Arystotelesowskim modelem trójczłonowego grupowania uprawnień władzy państwowej („*triplicia jura potestatis civilis et imperii*”)⁵⁹ i pokazuje w jaki sposób w poszczególnych z trzech kompetencji władza najwyższa w Rzeczypospolitej jest dzielona przez króla z senatem i narodem politycznym⁶⁰. Notabene ten zabieg Opalińskiego stanowił najpewniej istotny krok w stronę opracowania koncepcji funkcjonalnego podziału władzy w siedemnastowiecznej Rzeczypospolitej⁶¹.

Należy również uwzględnić, że obie prace powstały w kontekście zasadniczo dominującego monarchistycznego otoczenia ówczesnej Europy. Stąd dla Grocjusza istotne było podkreślenie uznania międzynarodowe młodej republiki przez zawarcie z nią równoprawnych traktatów przez Anglią, Francją i Hiszpanię⁶². Pisząc nawet o detronizacji Filipa II podkreślał jednak zwleknięcie Stanów ze względu na ich wiarę i lojalność⁶³. Ponadto uznaje, że dla wielu narodów monarchia może być bardziej odpowiednim ustrojem niż republika⁶⁴. W przypadku Rzeczypospolitej, będącej wszak królestwem, rzecz była jeszcze bardziej złożona. Co więcej, Opaliński odpowiadał na zarzuty Barclaya dotyczące ograniczenia władzy królewskiej w Polsce połączonej z samowolą i nadmiernymi przywilejami szlachty⁶⁵. Stąd Łódzic stara się wyeksponować królewską stronę swej Ojczyzny⁶⁶. Udowadnia, że jest ona wręcz „*justum ac legitimum Regnum*”⁶⁷. Co więcej, Łódzic podkreśla, że Polska nigdy nie przestała być królestwem. Przytacza bowiem zdanie Kromera o istnieniu jedynowładztwa w Polsce od

⁵⁹ PD, s. 96. Por. Cf Arystoteles, *Polityka*, [w:] Arystoteles, *Dzieła wszystkie*, t. 6, tłum. L. Piotrowicz, Warszawa 2001, ks. IV rozdz. 11–13, 1297b–1301a, s. 126–134.

⁶⁰ Z punktu widzenia króla w ramach tych trzech kompetencji w Rzeczypospolitej władca, dwie dzieli z senatem i stanem szlacheckim, czyli „*consultatio de rebus quibuscunque et negotiis*”, w tym zwłaszcza istotne „*condendum leges*, oraz *judicium sine provocatione*”, choć ostatnią z nich głównie dzieli z Trybunałem. Natomiast trzecią kompetencję, czyli „*jus legendorum magistratuum*” wykonuje sam. PD, s. 97, 109. Opaliński wspomina także o podziale władzy z punktu widzenia obywatela, pisząc o deputatach do Trybunału. Zob. PD, s. 68–69.

⁶¹ Por. M. Tracz-Tryniecki, *Wstęp...*, 142–143.

⁶² Zob. DA, s. 106 cap. 7; J. Waszink, *Introduction...*, s. 17.

⁶³ Zob. DA, s. 102 cap. 6.

⁶⁴ Zob. DA, s. 112 cap. 7.

⁶⁵ Zob. PD, s. 91–100.

⁶⁶ Zob. PD, s. 101: „*Polonia Regni nomine censetur*”. O monarchicznym wymiarze PD zobacz szerzej: M. Tracz-Tryniecki, *Łukasz Opaliński młodszy – monarchista w czasach dysymulacji*, [w:] J. Bartyzel, Ł. Perlikowski (red.), *Doktryny monarchistyczne w epoce absolutyzmu i oświecenia*, planowane do druku w 2026 r.

⁶⁷ W polskim tłumaczeniu Tyszkowskiego przyjęto dwie możliwe interpretacje terminu *regnum* jako *rząd* i *władza królewska*. Zob. PD1921, s. 56–57; PD1959, s. 196–197. Grzegorz Knapki w pierwszej kolejności proponuje *królestwo* dalej też m.in. *władza, panowanie*. Zob. G. Knapki, *Thesauri Polono Latino Greci*, t. 2, Kraków 1626, s. 641.

jej początków i stwierdza, że ta forma rządów została u nas nie tylko przyjęta, ale i zachowana: „Hance antiquissimam nempe, naturae et rationi maxime congruam, usus commodique maximi, formam regiminis pridem adoptavimus, et constanter hucusque retinemus”⁶⁸. Zapewnia, że Polacy nie są monarchomachami, z dumą wskazując na ich przywiązanie i szacunek do osoby władcy⁶⁹. Nawet w przytoczonym już nawiązaniu do społeczności pszczoł, które stało się pretekstem do pochwały ustroju mieszanego, Opaliński wypowiada opinię o konieczności władzy królewskiej: „Cum et sine Rege esse non possint, illoque amisso, pereat ac dissolvatur civilis societas”⁷⁰. Podkreśla także krótkotrwałość i względną łagodność rokoszu Zebrzydowskiego w porównaniu z długotrwałymi wojnami domowymi przeciw monarchom w Europie Zachodniej⁷¹. Łódzic stara się też wykazać, że w porównaniu z innymi władcami europejskimi król Polski posiada równą im władzę z wyjątkiem królów Francji i Hiszpanii⁷².

Istota republikańskiego argumentu

Rodzi się zatem pytanie, jaki element w tym odmiennym podejściu obu myślicieli do kwestii najlepszego ustroju wskazuje na republikańską łączność *DA* i *PD*. Tą kwestią jest związanie władcy prawem. Grocjusz uważa, że ustrój arystokratyczny może istnieć zarówno z elementem jedynowładczym w postaci księcia jak i bez niego: „Cunctas nationes populus, primores, aut singuli regunt. Primorum regimem aut cum principatu est, aut sine principatu”⁷³. Przez większą część swych dzieł Batawia i tereny późniejszych Zjednoczonych Prowincji rządzone były z udziałem czynnika jednoosobowego – króla, księcia czy wodza⁷⁴. W pewien sposób sytuacja jest podobna po wprowadzeniu instytucji Stadholdera⁷⁵. Grocjusz przekonuje, że władza księcia zawsze była ograniczona

⁶⁸ *PD*, s. 93.

⁶⁹ Zob. *PD*, s. 101–102.

⁷⁰ *PD*, s. 40.

⁷¹ Zob. *PD*, s. 101, 104–105.

⁷² Zob. *PD*, s. 95–96, 98–99.

⁷³ *DA*, s. 52 cap. 1.

⁷⁴ Grocjusz w następujący sposób podsumował cały rozwój ustrojowy Holandii: „per annos plures mille septingentis Batavos eadem usos republica, cuius summa potestas penes Ordines fuerit, et sit etiamnum: sic tamen ut principatu accesserit, modo minori cum procuratione, quondam scissione delaus, seape olim et nunc quoque suffragiis, semper autem sub legibus.” *DA*, s. 106 cap. 7.

⁷⁵ Waszink ciekawie umieszcza *DA* w kontekście wewnętrznych dyskusji w Holandii rozważających wzajemne przewagi monarchii i republiki, w których m.in. brał udział Lipsjusz jako zwolennik monarchii absolutnej. J. Waszink, *Introduction...*, s. 5.

przez lokalne rady czy stany, którym podlegał, a tym samym to one, a nie książę, posiadały władzę suwerenną⁷⁶. Ta suwerenność stanów stanowiła zaś względem księcia, jak obrazowo określił Grocjusz, „*fraenum principatus*”⁷⁷. Ambicja i żądza władzy są bowiem naturalną skłonnością ludzi, zwłaszcza rządzących, o czym pisze tak Grocjusz jak i Opaliński⁷⁸. W przypadku księcia kluczową sprawą jest przyjęcie jednej z dwóch opcji: „*alibi sub Principe leges: alibi sub legibus Princeps*”⁷⁹. W Holandii przyjmowano to drugie rozwiązanie, a jednoosobowy władca przydany do rządów arystokratycznych pełnił zadania opisane jako „*procuratio*”⁸⁰. W momentach, kiedy tron książęcy wakował, władza księcia wracała wówczas do Stanów⁸¹. Prawidłowa relacja Stanów z księciem opierała się na wzajemnym poszanowaniu praw, do czego książę zobowiązywał się przysięgą⁸². Takie umiejscowienie w ustroju władcy było warunkiem wolności danego narodu⁸³. Łamanie praw i naruszenie władzy Stanów przez księcia zmierzającego do zmiany formy rządów na jedynowładztwo zostały przez Grocjusza wskazane jako przyczyny wystąpienia przeciw Filipowi II i jego późniejszej detronizacji⁸⁴. Detronizacja była zatem aktem legalnym i powodowała, że władza księcia ponownie wróciła do Stanów⁸⁵. Po ustanowieniu zaś Republiki Zjednoczonych Prowincji władzę księcia, owe „*procuratio reipublicae*” wykonują Stany i Stadholder⁸⁶.

Opaliński również uzasadnia i wskazaniu zalet związania króla prawem⁸⁷. Władza królewska w Rzeczypospolitej choć pochodzi z praw, to sama już nie jest władzą względem praw: „*Ex legibus habet imperium, no in leges*”⁸⁸. Podkreśla,

⁷⁶ Por. DA, s. 92–94 cap. 5; J. Waszink, *Introduction...*, s. 13, 15, 16.

⁷⁷ DA, s. 48, *Dedicatio*. Opaliński notabene również używa za Claude'm de Seisselem terminu „*frenum*” – „wędzidło” względem władzy ograniczeń władzy króla. Zob. PD, s. 99.

⁷⁸ Zob. DA, s. 98 cap. 6; PD, s. 100.

⁷⁹ DA, s. 50 *Dedicatio*.

⁸⁰ DA, s. 50: „*plurium potestas, unius procuratio*”.

⁸¹ Zob. DA, s. 92; J. Waszink, *Introduction...*, s. 14–15, 16.

⁸² DA, s. 94–96 cap. 5. Grocjusz wykazywał, że w Średniowieczu władza księcia opierała się na zgodzie Stanów, o czym świadczyć miało uzależnienie jej objęcia od złożenia przez niego przysięgi. Por. DA, s. 90 cap. 5.

⁸³ Zob. DA, s. 94 cap. 5. Por. J. Waszink, *Introduction...*, s. 17.

⁸⁴ Przyczyny wystąpienia przeciw Filipowi II Grocjusz opisał następująco: „*sed cum violatis palam legibus, contemptis Ordinibus, illa tot saeculorum respublica et posterorum libertas salva diutius esse non posset, Ordines Hollandiae, ad quos et legum et iuris sui atque publici tutela spectabat*”. DA, s. 102 cap. 6.

⁸⁵ Zob. DA, s. 104 cap. 6.

⁸⁶ Zob. DA, s. 110 cap. 7.

⁸⁷ Kwestia związania króla prawem pojawia się też w odpowiedzi Opalińskiego na zarzuty Barclaya: „*Rex ad patrias leges, vi et armis adigitur*.” PD, s. 101 oraz „*Quippe Principi non satis iuris est, ut, quod peccaverint, ipse vindicet*.” PD, s. 107–108.

⁸⁸ PD, s. 94.

że polski król: „non se supra leges esse, sed leges supra se rati”⁸⁹. Marszałek nadworny wręcz porównuje władzę polskiego króla do Boga: tak jak w Rzeczypospolitej król ograniczony jest prawem, tak władza Boga ograniczona jest Jego dobrocią i świętością⁹⁰. Stwórca podlega jednak swej własnej woli, a człowiek, w tym król, mając zepsutą naturę, nie może szukać źródła prawa w swej woli, lecz powinien przyjąć i przestrzegać prawo przygotowane i ustanowione przez drugą osobę, której zależy na tym, by nie błędono⁹¹. Prawa te określone jako „*potestatis custodes*”⁹² służą bowiem wzmocnieniu trwałości władzy królów, którzy nie muszą obawiać się wrogów, jakich zrodziłoby niegodziwe zachowanie monarchów. Ograniczenie prawem króla gwarantuje bowiem bezpieczeństwo poddanym, co z kolei pozwala uniknąć spisków czy zbrojnym wystąpieniami przeciw ekscesom władcy⁹³. Istotą praw nałożonych na królów jest bowiem to, że nie pozwalają im grzeszyć, co nie umniejsza ich władzy⁹⁴. Władzę królewską nieograniczoną prawem łączy Opaliński z despotyzmem. Można również przyjąć, że jego krytyczna ocena zaprowadzenia jedynowładztwa w imperium hiszpańskim nawiązuje częściowo do przedstawionego w *DA* opisu rządów Filipa II w Niderlandach⁹⁵. Na poparcie tezy o trwałości ograniczonej monarchii zarówno Grocjusz jak i Opaliński przytaczają wypowiedź spartańskiego króla Teopompusa przywołaną przez Arystotelesa⁹⁶. Oczywiście Łodziec znał pracę Stagiryty bez pośrednictwa holenderskiego uczonego, ale zapewne to lektura *DA* mogła nasunąć marszałkowi nadwornemu użycie tego argumentu⁹⁷.

Nie podnosił jednak Łodziec w opisie władzy polskiego króla kwestii braku suwerenności⁹⁸. Z jednej strony osadza on bowiem swą argumentację, jak już wspomniano, w ramach ustroju mieszanego, który był negowany przez Bodina. Z drugiej strony broniąc się przed zarzutem osłabienia władzy monarcha w Rzeczypospolitej, nie chce zapewne Opaliński stwierdzać tego, co rzeczywiście o słabszej pozycji polskiego króla świadczyło. Natomiast Grocjusz w *DA* cytuje Bodina wskazującego na króla Polski, który na skutek związania go przysięgą wobec swych poddanych zobowiązującą do przestrzegania praw, nie

⁸⁹ *PD*, s. 101.

⁹⁰ Zob. *PD*, s. 94–95.

⁹¹ Zob. *PD*, s. 95.

⁹² *PD*, s. 95.

⁹³ Zob. *PD*, s. 108–109.

⁹⁴ Zob. *PD*, s. 95.

⁹⁵ Zob. *PD*, s. 99.

⁹⁶ Zob. *DA*, s. 94 cap. 5; *PD*, s. 93–94. Por. Arystoteles, *Polityka*, ks. 5 rozdz. 9, 1313a, s. 162–163.

⁹⁷ Opaliński wypowiedź Teopompusa przytoczył też w *Rozmowie*, gdzie jak wiemy cytował *DA*.

⁹⁸ Od strony terminologicznej używa Opaliński wręcz do opisu władzy polskiego króla terminu „*summa potestas*”. *PD*, s. 94.

posiada władzy suwerennej⁹⁹. Opaliński zatem doskonale zdawał sobie sprawę ze stanowiska Bodina i Grocjusza, jednak postawił świadomie nie wykorzystywać w swej argumentacji konstrukcji władzy suwerennej z jej konsekwencjami dla ustrojowej pozycji polskiego króla.

Z powyższym łączy się kwestia terminologii użytej na określenie władcy. Grocjusz wyraźnie odróżnia terminy „*princeps*” i „*rex*”¹⁰⁰. Ten pierwszy, to władca związany prawem, który musi współdziałać z innymi podmiotami w państwie. Jego przeciwieństwem jest „*rex*” którego wola nie jest ograniczona prawem. Monarchą, a tym samym dzierżycielem suwerenności, jest tylko ten drugi¹⁰¹. Holenderski uczony używa też terminu „*dominus*” na określenie rządów absolutnych, co czyni pisząc o rządach Filipa II w Holandii charakteryzujących się naruszeniem prawa i ignorowaniem zdania Stanów¹⁰². Pod względem terminologii Łodziec również określa polskiego króla jako „*princeps*”¹⁰³ czasem także jako „*rector*”¹⁰⁴. Konsekwentnie przeciwstawia mu pojęcie władcy rozumianego jako „*dominus*”¹⁰⁵. Przykładowo na oznaczenie monarchii hiszpańskiej używa terminów „*monarchia soluta legibus*” oraz „*exlex dominatio*”¹⁰⁶. Widoczne jest w tym zatem świadome dopasowanie terminologiczne polskiego władcy do modelu republikańskiego. Oczywiście nie idzie Opaliński za Grocjuszem, gdy idzie o użycie terminu „*rex*”, który pojawia się w *PD* przeważnie neutralnie od strony ustrojowej, głównie jako określenie tytułu polskiego władcy. Rozróżnienie terminologiczne dwóch modeli władców bodaj najlepiej oddaje u Opalińskiego przytoczony na początku artykułu passus: „*nos servitium pati non possumus, possumus vero Principatum, et Reges, qui non dominationem, et servos, sed rectorem, et cives cogitarent*”¹⁰⁷. Zamykając rozważania terminologiczne dotyczące króla w *PD* zauważyć należy, że w cytowanym fragmencie Kromera odnoszącym się do zachowania w Polsce od początku tego samego

⁹⁹ Zob. *DA*, s. 142, przypis do cap. 5: „Summum imperium conditione aliqua vel lege datum, summum non est, nec legibus solutum.” Ex mox de formula Polonica: ‘Haec formula non regiam maiestatem, sed principis conditionem sapit’ oraz dalej jeszcze z Bodina: ‘Pribceos qui iurat in leges patrias, non habet summam potestatem.’”

¹⁰⁰ Zob. *DA*, s. 52 cap. 1: „Principatum voco eminentem unius auctoritatem aliorum potestate atque legibus definitam, quibus signis a regno proprie nominato distinguitur.” Por. J. Waszink, *Introduction...*, s. 7, 14.

¹⁰¹ Zob. *DA*, s. 84 cap. 5: „cui tamen non regum nomen, quod iam ferme non nisi in summa ac libera potestate usurpabatur,”

¹⁰² Zob. *DA*, s. 98, 100 cap. 6.

¹⁰³ Zob. *PD*, s. 66, 93–94, 99, 104.

¹⁰⁴ Zob. *PD*, s. 100.

¹⁰⁵ Zob. *PD*, s. 70, 99, 100.

¹⁰⁶ Zob. *PD*, s. 99.

¹⁰⁷ *PD*, s. 100, druga połowa tego passusu jest cytatem z Tacyt, *Annales*, 12.11, <https://www.thelatinlibrary.com/tacitus/tac.ann12.shtml> (20.02.2026).

ustroju mowa o: „Unius principatum semper”¹⁰⁸. To określenie być może pozwalało Opalińskiego na wspomnianą już pozorną sprzeczność w twierdzeniu o zmianie lub stałości formy państwa w *Rozmowie* i *PD*. Być może w *PD* Łódzic wykorzystał za Grocjuszem tę republikańską konotację terminu „*princeps*” użytego przez Kromera.

Zakończenie

Podsumowując przeprowadzoną analizę należy zwrócić uwagę na następujące płynące z niej wnioski. Po pierwsze, przedstawiciele polskiej elity polityczno-intelektualnej interesowali się myślą republikańską powstającą w innych współczesnych Rzeczypospolitych, zdając sobie przy tym sprawę z presji jaką wywierały nań monarchie absolutne. Po drugie, kwestia Bodinowskiej konstrukcji władzy suwerennej w odniesieniu do ustroju Rzeczypospolitej Obojga Narodów stanowiła istotny problem dla Opalińskiego. Nie chciał on bowiem otwarcie stwierdzić, że w świetle tego modelu polski król jej nie posiadał, podobnie jak nie chciał uznać, że przynależy ona wyłącznie narodowi politycznemu albo sejmowi. Łódzic świadomie nie doprowadził zatem w *PD* do końca republikańskiego argumentu. Próbował natomiast wbrew Bodinowi bronić podziału suwerenności odwołując się do Arystotelesowskiego wyróżnienia trzech uprawnień władzy. Natomiast Grocjusz akceptuje założenia Francuza i na ich gruncie opisuje ustrój republiki arystokratycznej, czyniąc wszakże ukłon w stronę zmieszania jej z pewnymi elementami jedynowładztwa i demokracji. Po trzecie, tym co najbardziej łączy oba teksty i świadczy o ich republikańskim charakterze jest pochwała związania władcy prawem wyrażająca się w pojęciu „*princepsa*”. Jest to zrozumiałe, gdy uwzględnimy, że najwyraźniej dla obu pisarzy kluczową cechą monarchii jest postawienie władcy ponad prawem – element decydujący o istocie Arystotelesowskiej monarchii pełniej czy Bodinowskiej monarchii królewskiej¹⁰⁹. Po czwartej, oba pisma wskazują na znaczenie długiego trwania ustroju, oparcia wolności w dawnych przywilejach oraz starożytnego pochodzenia narodów holenderskiego i polskiego, choć o wiele mocniejsze polityczne znaczenie argumenty te mają u Grocjusza. Co więcej, Opaliński w kluczowej doktrynalnej konfrontacji wolnego republikańskiego ustroju z monarchią odwołuje się do mowy Cywilisa – bohatera batawskiego mitu. Holenderski uczoney tworzy zatem dość spójną doktrynalnie wizję republiki arystokratycznej. Łódzic, choć w *PD* nie opowiada się za monarchią,

¹⁰⁸ *PD*, s. 93.

¹⁰⁹ Por.: Arystoteles, *Polityka*, ks. 3 rozdz. 10–11, 1285b–1288b, s. 100–106; J. Bodin, *Sześć ksiąg...*, ks. II rozdz. 2, s. 256.

to w ramach republiki o ustroju mieszanym zachowuje dużą życzliwość dla czynnika królewskiego. To zaś powoduje, że pomimo silnego akcentu położonego na obywatelski wymiar Rzeczypospolitej, *PD* nie wykorzystuje całego potencjału republikańskiej argumentacji przy interpretacji ustroju państwa polsko-litewskiego. W obu jednak przypadkach użytkowy cel pism sprawia, że prawdopodobnie nie oddawały one poglądów ich autorów, którzy z czasem ujawnili zdecydowanie bardziej monarchistyczne preferencje.

Bibliografia

- Arystoteles, *Dzieła wszystkie*, t. 6, tłum. L. Piotrowicz, Warszawa 2001.
- Balicki J., Bogucka M., *Historia Holandii*, Wrocław 1989.
- Bernacki W., *Myśl polityczna I Rzeczypospolitej*, Kraków 2011.
- Bodin J., *Sześć ksiąg o rzeczypospolitej*, Warszawa 1958.
- Fredro A.M., *Scriptorum, seu Togae et belli notationum fragmenta / Fragmenty pism, czyli Uwagi o wojnie i pokoju*, tłum. B. Bednarek, J. Marszałek, oprac. M. Tracz-Tryniecki, Warszawa 2014.
- Gelderen S.M. van, *The Low Countries*, [w:] H.A. Lloyyd, G. Burgessm, S. Hodson (red.), *European Political Thought 1450–1700. Religion. Law and Philosophy*, New Heaven, London 2007.
- Grotius H., *The Anitiquity of the Batavian Republic*, ed. and trans. Jan Waszink i in., Assen 2000.
- Grzeszczuk S., *Wstęp*, [w:] Ł. Opaliński, *Wybór pism*, oprac. S. Grzeszczuk, Wrocław 1959.
- Grześkowiak-Krwawicz A., *Dyskurs polityczny Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Pojęcia i idee*, Toruń 2018.
- Jędrzejowska A., Pelczarowa M., *Polskie piśmiennictwo w gdańskich oficynach drukarskich (XVI–XVIII w.) (Wybrane zagadnienia)*, [w:] G. Labuda, S. Hoszowski (red.), *Szkice z dziejów Pomorza. Pomorze nowożytne*, Warszawa 1959.
- Knapski G., *Thesauri Polono Latino Greci*, t. 2, Kraków 1626.
- Kromer M., *Polonia sive de situ, populus, moribus, magistratibus et republica regni Polonici libri duo*, Kolonia 1578.
- Kromer M., *Polska, czyli o położeniu, ludności, obyczajach, urzędach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego księgi dwie*, Olsztyn 1977.
- Ogonowski Z., *Łukasz Opaliński (1612–1662)*, [w:] Z. Ogonowski (oprac.), *700 lat myśli polskiej. Filozofia i myśl społeczna XVII wieku*, cz. 1, Warszawa 1979.
- Opaliński Ł., *Obrona Polski*, oprac. K. Tyszkowski, Lwów 1921.
- [Opaliński Ł.] *Polonia Defensa contra Joannem Barclaium, ubi occasione ista, de Regno Gentisque Polona multa narrantur, hactenus litteris non tradita*, Gdańsk 1648.
- [Opaliński Ł.] *Rozmowa plebana z ziemianinem albo dyskurs o postanowieniu teraźniejszym Rzeczypospolitej i o sposobie zawierania sejmów*, 1641 bm.
- Opaliński Ł., *Wybór pism*, oprac. S. Grzeszczuk, Wrocław 1959.
- Pietrzyk-Reeves D., *Ład rzeczypospolitej. Polska myśl polityczna XVI wieku a klasyczna tradycja republikańska*, Kraków 2012.
- Pryshlak M.O., *Państwo w filozofii politycznej Łukasza Opalińskiego*, Kraków 2000.
- Schuster K., *Biblioteka Łukasza Opalińskiego marszałka nadwornego koronnego (1612–1662)*, Wrocław 1972.

- Sulerzyska T., oprac. J. Talbierska, *Księgarnia Forsterów – „Bibliopolium Forsterianum” 1617–1668*, «Rocznik Historii Sztuki» 2002, t. XXVII.
- Sulima-Kamiński A., *Historia Rzeczypospolitej Wielu Narodów 1505–1795. Obywatele, ich państwa, społeczeństwo, kultura*, Lublin 2000.
- Szmytka R., *Lecz jako tyran zostanie opuszczony. Niderlandzka myśl polityczna w drugiej połowie XVI wieku*, Kraków 2014.
- Tacyt, *Annales*, 12.11, <https://www.thelatinlibrary.com/tacitus/tac.ann12.shtml> (20.02.2026).
- Tacyt, *Dzieła*, t. II, tłum. S. Hammer, Warszawa 1957.
- Tracz-Tryniecki M., *Jak imć pan marszałek nadworny koronny absolutyzm kontraktualny koncytował, czyli o wpływie De iure belli ac pacis Grocjusza na De officiis Opalińskiego*, «Myśl Polityczna/Political Thought» 2025, nr 2(24).
- Tracz-Tryniecki M., *Łukasz Opaliński młodszy – monarchista w czasach dysymulacji*, [w:] J. Bartyzel, Ł. Perlikowski (red.), *Doktryny monarchistyczne w epoce absolutyzmu i oświecenia*, planowane do druku w 2026 r.
- Tracz-Tryniecki M., *Wstęp*, [w:] Ł. Opaliński, *De officiis libri tres/O powinnościach księgi trzy*, tłum. A. Maciejewska, red. M. Tracz-Tryniecki, Warszawa 2023.
- Tulejski T., *Wstęp. Jan Sachs – plebeius defensor rei publicae*, [w:] J. Sachs, *De scopo Reipublicae Polonicae / O celu Rzeczypospolitej Polskiej*, tłum. I. Krawczyk, J. Marszałek, oprac. T. Tulejski, Warszawa 2024.
- Tyszkowski K., *Łukasz Opaliński i jego „Obrona Polski”*, [w:] Ł. Opaliński, *Obrona Polski*, oprac. K. Tyszkowski, Lwów 1921.
- Waszink J., *Introduction*, [w:] H. Grotius, *The Antiquity of the Batavian Republic*, red. i tłum. Jan Waszink i in., Assen 2000.